
PREOKRET OD KAPITALIZMA KA SOCIJALIZMU I OD SOCIJALIZMA U KAPITALIZAM

Božo Drašković¹
Ismail Musabegović²

Apstrakt

Period od šesdeset godina u kojem se ispoljavao naučnoistraživački rad istraživača u Institutu ekonomskih nauka obavljao se u dva međusobno različita društvena ambijenta. U ovom radu su u sasvim reduciranoj formi sublimirana ova dva perioda. Prvi deo rada se bavi teorijskim polazištima, ekonomskom politikom i praksom uspostavljanja društvoekonomskog sistema socijalističkog samoupravljanja, zasnovanog na društvenoj svojini. Teorijsko utemeljenje prelaska iz kapitalizma u socijalizam se nalazilo u Marksovim ekonomskim, filozofskim, političkim i sociološkim pogledima na buduće društvo u kojem se radnička klasa oslobodila eksploatacije. Sistem socijalističkog samoupravljanja u prvim decenijama, sve do 1980. godine, ostvario je impresivne rezultate iskazane u stopama ekonomskog rasta i smanjivanju društvenih nejednakosti. Ekonomski rast i razvoj temeljio se na autonomnim izvorima akumulacije, inflatornom finansiranju i depresijaciji nacionalne valute. Uticaj stranog kapitala na razvoj nije bio dominantan. Ključni problem socijalističkog ekonomskog poretka nalazio se u ekonomskoj neefikasnosti samoupravnog preduzeća i sklonosti zaposlenih da favorizuju ličnu potrošnju u odnosu na akumulaciju i ulaganja u razvoj. Ekonomska kriza socijalističkog sistema se ispoljila osamdesetih godina prošlog veka. Samoupravni Jugoslovenski socijalizam nije našao odgovore na izazove krize i urušio se devedesetih godina prošlog veka zajedno sa čitavim sistemom Istočnoevropskih centralno - planskih ekonomija. Povratak u kapitalizam i tržišnu privredu bio je teorijski i empirijski izazov. Drugi deo

¹ Prof. dr Božo Drašković, redovni profesor, Institut ekonomskih nauka, Beograd, e-mail: bozo.draskovic@ien.bg.ac.rs

² Dr Ismail Musabegović, Fakultet za bankarstvo osiguranje i finansije, Beograd, e-mail: ismail.musabegovic@bba.edu.rs

ovog rada bavi se pitanjima "tranzicije" ili povratka u kapitalizam. U vezi sa tranzicijom iz socijalizma u kapitalizam na sceni su bile prisutne dve koncepcije: evolutivni prelaz i "šok terapija." Skoro sve socijalističke zemlje, pa i Srbija je prihvatila model "šok terapije" zasnovan na potpunoj liberalizaciji, deregulaciji i privatizaciji. Prelaz iz socijalizma u kapitalizam nije doveo do snažnijeg ekonomskog rasta i razvoja. Očekivanja vezana za savršenost tržišne samoregulacije su razočaravajuća. Tranzicija iz socijalizma u kapitalizam je dovela do preraspodele društvenog bogatstva i dohodaka bez razvoja.

Ključne reči: kapitalizam, socijalistički način proizvodnje, društvena svojina, samoupravljanje, tranzicija, liberalizacija, privatizacija.

PRVI DEO

PUT U SOCIJALIZAM

Teorija i praksa

..." vladajuće grupe u svom mišljenju mogu biti toliko intenzivno svojim interesima vezane za neku situaciju da najzad gube sposobnost da vide određene činjenice koje bi ih mogle pomesti u njihovoj vladalačkoj svesti..."

Karl Manhajm (1978), *Ideologija i utopija*, Nolit Beograd, (str.40)

UVOD

Manhajnova opservacija vezana za uticaj ideja i ideologije na sposobnost da se objektivno vide i razumeju činjenice i društvena zbivanja, važe jednako kako za socijalizam, tako i za kapitalizam. Oba poretka, kao uostalom i bilo koji istorijski poredak u prošlosti, karakterišu pojedinci i društvene grupe koji vođeni svojim interesima često gube sposobnost da vide činjenice i njihovu dinamiku, onako kakve one zapravo jesu. Karl Marks povezuje odnos između društvenog bića i društvene svesti. Po njemu, ne određuje svest ljudi njihovo biće, već društvena svest određuje njihovo biće. Nastanak i egzistencija socijalizma kao društveno ekonomskog odnosa teorijski je utemeljena na kritici kapitalističkog načina proizvodnje, privatne svojine i eksploatacije ljudskog rada. Dakle, strukturalne društvene nejednakosti u vezi sa sredstvima za proizvodnju i prisvajanjem efekata ljud-

skog rada. U temelju marksističke političke ekonomije, kao kritike kapitalističkog načina proizvodnje, nalazi se radna teorija vrednosti i eksploatacija rada onih koji ne poseduju sredstva za proizvodnju, od strane brojno manje klase, vlasnika kapitala – kapitalista. Teorijski, a potom ideološki i na kraju empirijski model uspostavljanja socijalizma bazirao se na cilju ukidanja eksploatacije radnika i uspostavljanja društva ekonomskih i socijalnih jednakosti. Pretpostavka za uspostavljanje takvog poretka se nalazila u eksproprijaciji kapitala, odnosno svojine iz ruku klase kapitalista i prenošenje svojinskih prava u ruke socijalističke države, odnosno radničke klase. U temelju novog poretka se nalazila kolektivizacija svojine, sa ciljem da se ukine eksploatacija ljudskog rada i uvede ravnopravna raspodela dohodaka i bogatstva. Empirijski posmatrana istorija nastajanja socijalističkog sistema od 1918. godine u Rusiji imala je za cilj ukidanje eksploatacije i uspostavljanje društvene jednakosti. Praksa socijalizma je imala i danas ima različite podvarijante. Dominantna varijanta se zasnivala na centralno planskom državnom socijalizmu, sa ključnom karakteristikom koja se ispoljavala u političko partijskom monopolu i birokratizaciji. Druga podvarijanta se razvijala od pedesetih godina prošlog veka u socijalističkoj Jugoslaviji, kao model radničkog samoupravljanja. Model samoupravnog socijalizma je imao za cilj da ostvari ključne ideje socijalizma, ukidanje eksploatacije i uspostavljanje jednakosti, ali uz smanjenje uticaja državno političke birokratije. Centar odlučivanja se prenosio na društvena preduzeća, odnosno zaposlene u njima. Svojinski oblik ovog modela se nazivao društvena svojina³. Društvena svojina je dakle bila pokušaj negacije kako privatne, tako i državne svojine nad sredstvima za proizvodnju (kapitalom). Sovjetski i istočno evropski model, kao i samoupravni model socijalizma su doživeli kolaps devedesetih godina prošlog veka. Ključni problem socijalizma nije bio u socijalnim nejednakostima. Naprotiv. Ključni problem nakon početnih decenija intenzivnog razvoja, socijalizam je zapao u zamku ekonomske neefikasnosti i zaostajanja u tehnološko - ekonomskom razvoju u odnosu na zapadni model kapitalizma. I dalje je ostalo otvoreno pitanje da li je moguć stabilan ekonomski razvoj i rast, odnosno zadržavanje trenda ekonomske efikasnosti u uslovima socijalne ravnoteže i stavljanja akcenta na problem jednakosti u raspodeli umesto fokusiranosti na ekonomski rast. Dosađajni modeli socijalizma su se više fokusirali na društveni razvoj i jednakosti nego na ekonomsku efikasnost. Nasuprot tome, postavlja se pitanje da li je održivo ostvarivanje ciljeva ekonomske efikasnosti uz istovremeno snažne procese generisanja nejednakosti u dohocima i bogatstvu, koje permanentno generiše savremeni kapitalizam.

³ Jožko Humar, 1986. *Nastanak Društvene svojine u Jugoslaviji*, Radnička štampa, Zagreb.

Dalekoistočni model socijalizma u Kini, nastao osle drugog svetskog rata takođe je karakterisao državno centralno plansko upravljanje. Koneski model socijalizma je započeo reforme osamdesetih godina prošlog veka. Ukoliko možemo u izvornom smislu današnju Kinu nazvati socijalističkom, onda *de facto* ideje, projekat i empirija „socijalističkog eksperimenta“ u svetskim okvirima još uvek nije doživela konačan poraz. Kina iskazuje za sada održiv paradoks, kapitalističke efikasnosti i ekonomskog rasta uz generisanje snažnih nejednakosti i istovremeno održavanje institucija sistema političkog socijalizma.

Savremeni kapitalizam, nakon velike ekonomske krize iz kraja dvadesetih godina prošlog veka imao je cikluse oporavaka i snažnih uzleta kao i ciklične krize. Zajednički imenitelj njegovih kriza je preraspodela bogatstva u korist uži društvenih grupa, što vodi ka smanjenju interesovanja vlasnika kapitala za investiranje i dalje, u nezaposlenost i recesiju. Čarobna formula u spasavanju kapitalizma pronađena je u državnom intervencionizmu koji se javlja u vremenima recesije, a potom povlačenja države iz ekonomskih aktivnosti u ciklusu oporavka i ekspanzije privatnih investicija i preduzetništva. U okolnostima kada se ispolji nesavršenost tržišne regulative, država interveniše kroz socijalizaciju individualnih gubitaka kapitalističkih preduzetnika podstičući investicije, zaposlenost i tražnju. Za socijalizam i za kapitalizam zajednički imenitelj je ekonomska funkcija države. U socijalističkim sistemima ona je pokušavala da bude trajan faktor, u kapitalističkim sistemima ona je uvek prisutna, ali dominantno sa intervencijama samo u uslovima kriza. Teorijska, ideološka i praktično ekonomsko pojitička zbivanja imala su značajan uticaj na saradnike Instituta ekonomskih nauka u proteklih šest decenija. Osnovan je u vremenu poleta socijalističkog samoupravljanja a danas funkcioniše u ambijentu dominantno neoliberalne kapitalističke paradigme. Zato, ovaj tekst nastao povodom šest decenija IEN ima skraćeni naziv „Od kapitalizma u socijalizam i nazad.“

EKONOMSKI SISTEM U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

Vladajuća ideologija socijalističkog samoupravljanja je bila utemeljena na Marksističkoj filozofskoj, sociološkoj i ekonomskoj teoriji. Pojednostavljeno, Marksistički pristup polazi od toga da sve protivurečnosti kapitalističkog sistema proizilaze iz robne proizvodnje, privatne svojine i eksploatacije rada.

U radikalnoj interpretaciji Marksovih filozofskih, socioloških i ekonomskih rukopisa, izvlačen je postulat da će: “siromaštvo nestati sa ukidanjem privatne svojine i robne proizvodnje“.

Međutim, Marks je pretpostavljao da će socijalizam nastati u najrazvijenim kapitalističkim društvima. Dakle, Marks je tvrdio ..“da su tržište i slobodna konkurencija istorijski posmatrano najefikasnije sredstvo za razvoj proizvodnih snaga.“

Razvoj proizvodnih snaga zavisi od društvenih odnosa i *vice versa*, društveni odnosi imaju povratni uzajamni uticaj na razvoj proizvodnih snaga. Ova Marksova teza korespondira sa savremenim ekonomskim teorijama razvoja koje analiziraju uzajamnu povezanost razvoja institucija i ekonomskog razvoja. Razvijene demokratske institucije, pogoduju i podstiču ekonomski razvoj, inovacije, akumulaciju kapitala.⁴

Problem u vezi sa ekonomskom efikasnošću socijalističkog društvenog i ekonomskog poretka svodi se na protivrečnost u vezi sa raspodelom akumulacije na potrošnju i na investicije. Socijalizam je imao dominantnu sklonost da uspostavi sistem egalitarizma u dohocima u društvu, favorizujući rast ukupnog standarda zaposlenih i stanovništva. Navedena sklonost je u suprotnosti sa ekonomskim zakonitostima po kojima je uslov rasta ekonomske efikasnosti i konkurentnosti, akumulacija kapitala, investiranje i ulaganje u razvoj.

Navedeni problem uočio je J.M. Kejnz analizirajući problem ekonomskih kriza kapitalizma dvadesetih godina prošlog veka i socijalističku alternativu tadašnjeg Sovjetskog centralnog planiranja. Kejnz uočava suštinski značaj kapitalističkog sistema i sklonosti ka akumulaciji i investiranju. On smatra da konkurencija podstiče kapitaliste da štede i investiraju: „Da su bogati trošili svoje novostečeno bogatstvo na sopstveno uživanje, svetu bi odavno takav režim postao nepodnošljiv“ „Ogromna akumulacija fiksnog kapitala do koje je, u veliku korist čovečanstva , došlo pedeset godina pred rat, nikad ne bi mogla da se dogodi u društvu u kome je bogatstvo jednako podeljeno..... princip akumulacije , zasnovan na nejednakosti, bio je vitalan deo predratnog društvenog poretka“.⁵

Navedenu tezu Kejnz izlaže i u svom čuvenom delu „Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca“. Kejnz u odeljku „Opšte teorije...“ pod naslovom Završne napomene o socijalnoj filozofiji koja bi mogla proizaći iz moje opšte teorije, piše:

⁴ Daron Asemoglu i Džejms A. Robinson, *Zašto narodi propadaju, poreklo moći, prosperiteta i siromaštva* , Clio, Beograd, 2014.; David S. Landes, *Bogatstvo i siromaštvo naroda, Zašto su neki tako bogati, a neki tako siromašni*, Masmedia, Zagreb, 2003.

⁵ J.M. Kejnz, *Ekonomске posledice mira*, Medi Terran, N.Sad, 2015 (19-21).

„Izgleda da su današnji autoritarni državni sistemi rešili problem nezaposlenosti na račun proizvodne efikasnosti i slobode.“⁶

Savremeni kapitalizam u poslednjih 100 godina, karakteriše sklonost ka akumulaciji, tehnološkim inovacijama, rastu nejednakosti u dohocima i bogatstvu, što vodi u ekonomske krize usled smanjenja platežno sposobne tražnje. Zlatni pojas za spasavanje kapitalističkog sistema se nalazi u državnim intervencijama kojima se ne otklanjaju, ali ublažavaju nejednakosti i podstiče tražnja a samim tim i ekonomski rast. U antikrizne mere kapitalističkih država spadaju i mere ekonomske politike kojima se socijalizuju gubici krupnog industrijskog i finansijskog sektora. Socijalistički ekonomski sistem je bio fokusiran na smanjenje nejednakosti i povećanje akumulacije i investiranje. U ovom sistemu država je preuzela ulogu centralizacije akumulacije i investiranja, čime je smanjen uticaj tržišta i slobodne konkurencije. Posmatrano iz istorijske perspektive od Kejnza do danas, može se zaključiti da je Kejnz bio u pravu kako u vezi sa problemom nejednakosti, tako i sa problemom nesposobnosti slobodnog tržišta da samo predupredi i spreči ekonomske krize. Zajednički imenitelj i kapitalizmu i socijalizmu je ekonomska funkcija države. Razlika je ne u prisustvu ili odsustvu države, već u širini i intenzitetu prisustva države u ekonomskom životu svakog od ova dva socijalno ekonomska sistema.

SAMOUPRAVNO PREDUZEĆE

U prvom periodu nakon završetka drugog svetskog rata, Federativna narodna republika Jugoslavija (FNRJ) je svoj politički i ekonomski sistem uspostavila na osnovu tradicije koju je izgradio Sovjetski savez (SSSR). Nakon političkih sukoba i ideološkog razilaženja sa Sovjetskim savezom od 1948. godine, u socijalističkoj Jugoslaviji se tragalo za sopstvenom varijacijom socijalizma. Rešenje je nađeno u izgradnji modela samoupravnog socijalizma. Ovaj oblik socijalizma se temeljio na društvenoj svojini i radničkom samoupravljanju u privrednim društvima i društvenim organizacijama. U širem društvenom kontekstu uspostavljeno je političko odlučivanje po kome u skupštinama, pored društveno političkog veća postoji i veće udruženog rada.

Društveno preduzeće se zasnivalo na društvenoj svojini kao posebnom, specifičnom obliku svojinskih prava. Brojni kritičari, kasnih osamdesetih godina, su sma-

⁶ J.M. Kejnz, *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*, „Službeni glasnik“, Beograd, 2013. strana 370.

trali da društvena svojina nije svojina, ne sadrži sve ključne atribute svojinskih prava, te da se radi o neutemeljenom ili nesvojinskom pravu⁷.

Prvi koji je, posle Kejnza uočio, odnosno uvideo budući paradoks socijalističkog preduzeća je bio **Benjamin Ward**⁸, američki ekonomista, koji je 1958. godine, analizirao način funkcionisanja i postavke ovog tipa preduzeća. Prema njegovom viđenju država je *de facto* vlasnik sredstava za proizvodnju, jer radnicima zaposlenim u preduzeću daje na korišćenje proizvodne resurse koji se nazivaju društvena svojina. Država pri tome ima pravo da po osnovu eksplicitnih svojinskih prava učestvuje u dobiti preduzeća. Država dakle, ne samo posredstvom fiskalnog sistema ima i „...učesće u dobiti na osnovu svojine.“

Dugo se u ekonomskoj doktrini samoupravnog socijalizma raspravljalo o pravu države da po osnovu vlasništva nad društvenim kapitalom u preduzećima zadrži pravo da naplaćuje posebnu vrstu kamata na poslovni fond. U suštini ekonomska kategorija „poslovni fond“ je u biti skrivao sadržaj drugog pojma, a to je poslovni kapital preduzeća, odnosno društvene svojine kao specifične varijante državne svojine. Dakle, umesto učesća u dobiti, predlagan je model uvođenja kamate na poslovni fond preduzeća. Poslovni fond, prema modelu uvođenja kamate za njegovo korišćenje znači da je država *de facto* posudila poslovna sredstva radnicima, po određenoj kamatnoj stopi. Uvođenje modela kamate na poslovni fond preduzeća imao je dva aspekta. Prvi, pokazuje da suštinski kapital u preduzeću nije grupno vlasništvo zaposlenih u preduzeću. Drugo, da se država posredno pojavljuje kao zaštitnik opštih društvenih interesa nad kapitalom. Država je ekonomskom politikom inflacije i deviznog kursa u vreme socijalističke Jugoslavije koristila mehanizam visoke stope inflacije i stalnih devalvacija dinara prema korpi stabilnih valuta, kao sredstvo za centralizaciju akumulacije i investicija. Inflatorno oporezivanje je bilo zapravo mehanizam posrednog oporezivanja, centralizacije i preraspodele akumulacije.

⁷ Videti, Zbornik radova 1985. *Protivurečnosti društvene svojine*, Izdavački centar komunist i Jugoslovenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja “Edvard Kardelj” Ljubljana

⁸ Benjamin Ward, 1958, *The Firm in Illyria – Market Syndicalism*, *The American Review*, 4, 1956. godine, strana 566-589. Kasnije je autor napravio još jedan rad na ovu temu pod nazivom „Beleške o Iliriji – model Jugoslovenskog planiranja“ ..

Vidi belešku o drugim radovima na stranici 195. *Jugoslovenska kriza*, Marjan Korošić, Naprijed, Zagreb 1988.

Prema **Wardu**, u slučajevima kada radnici iz društvenog preduzeća nemaju sklonost da iz ostvarenog dohotka dobijenog iz tekuće proizvodnje, izdvajaju neophodna sredstva za proširenu proizvodnju, otuda što postoji sklonost zaposlenih da maksimiraju sopstvene prihode (dohotke) za ličnu potrošnju, onda se pojavljuje država kao investitor iz sredstava dobijenih sistemom oporezivanja kapitala. Iz kamate na „društvene kapitalne fondove ili kamata na osnovna sredstva“, kao i po osnovu inflatornog oporezivanja.

Socijalistički ekonomski i privredni sistem, zasnovan na društvenoj svojini, imao je još jedan bitan činilac – politički faktor, „subjektivne snage“, odnosno moć Komunističke partije i njenih partijskih organizacija u svakom društvenom preduzeću i društvenoj organizaciji ili ustanovi.

Sistem zasnovan na društvenoj svojini isključivao je konkurenciju privatnog sektora izuzimajući konkurenciju privatnog poljoprivrednog sektora, poljoprivrednih domaćinstava koja su bila vlasnici nad poljoprivrednim zemljištem. Vlasništvo nad poljoprivrednim zemljištem je bilo limitirano na 10 hektara u ravničarskim područjima, odnosno 20 hektara po domaćinstvu u brdsko planinskim područjima. Oko 83% poljoprivrednog zemljišta u SFRJ je bilo u rukama malih poljoprivrednih gazdinstava.

Formiranje privatnih preduzeća je bilo zabranjeno, jer je taj koncept vodio ka eksploataciji radnika. Tek nakon 80 tih godina prošlog veka data je mogućnost da se osnivaju Ugovorne organizacije udruženog rada, u kojima su sami zaposleni bili i vlasnici. Radi se zapravo o privatnom kapitalu, odnosno privatnoj svojini u tim društvima.

KLJUČNI REZULTATI

Socijalistička Jugoslavija u periodu od 1948. do 1980. godine je ostvarila imponantne rezultate u društveno ekonomskom razvoju. Socijalistički sistem u Jugoslaviji, a samim tim i u Srbiji, dostigao je skoro punu zaposlenost uz smanjenje produktivnosti, porasla je socijalna sigurnost i standard stanovništva, zabeležen je imponantan rast obrazovanja i zdravstvene zaštite. Ovde ćemo navesti sasvim kratko samo ključne: stope privrednog rasta i rast industrije.

STOPE EKONOMSKOG RASTA I ZAPOSLENOST

U periodu od 1948. do 1979. godine, prosečna stopa rasta društvenog proizvoda iznosila je 6,2% godišnje, što znači da se za 31 godinu društveni proizvod uvećao 2,63 puta. U periodu od 1980 do 1988. godine došlo je do pada i stagnacije u rastu društvenog proizvoda, koji je za navedeni period iznosio prosečno 0,45%⁹. Period 1980-1989. godina je ujedno i period u kome se ispoljila snažna, ne samo ekonomska već i, politička kriza u tadašnjoj socijalističkoj Jugoslaviji. Sistem društvene svojine je težio idealu pune zaposlenosti uz smanjenje produktivnosti. Prosečno društvena preduzeća su imala višak zaposlenih koji se procenjivao na oko 1/5. Bruto domaći proizvod u Srbiji u 2012. godini iznosio je svega 68% onoga koji je bio dostignut u 1989. godini. Njegova struktura je nepovoljna. U generisanju BDP-a je evidentno sve manje učešće realnog sektora koje je 1990. godine u stvaranju BDP učestvovao sa približno 31%, da bi u postranzicionom današnjem periodu opao na oko 19%.

INDUSTRIJSKA PROIZVODNJA

U periodu od 1948. do 1984. godine industrija u socijalističkoj Jugoslaviji je imala prosečnu godišnju stopu rasta od 7,9%. U istom periodu u Srbiji, zajedno sa AP, prosečan rast je iznosio 8,2%. U istom periodu učešće industrije u društvenom proizvodu kretalo se između 36 i 47%.¹⁰

Na bazi statističkih podataka Republičkog zavoda za statistiku konstituisan je grafikon iz koga se vidi da je maksimalni nivo industrijske proizvodnje dostignut sredinom osamdesetih godina dvadesetog veka. Do sloma industrijskog sektora dolazi nakon početka raspada prethodne Jugoslavije i tranzicije iz socijalizma u kapitalizam.

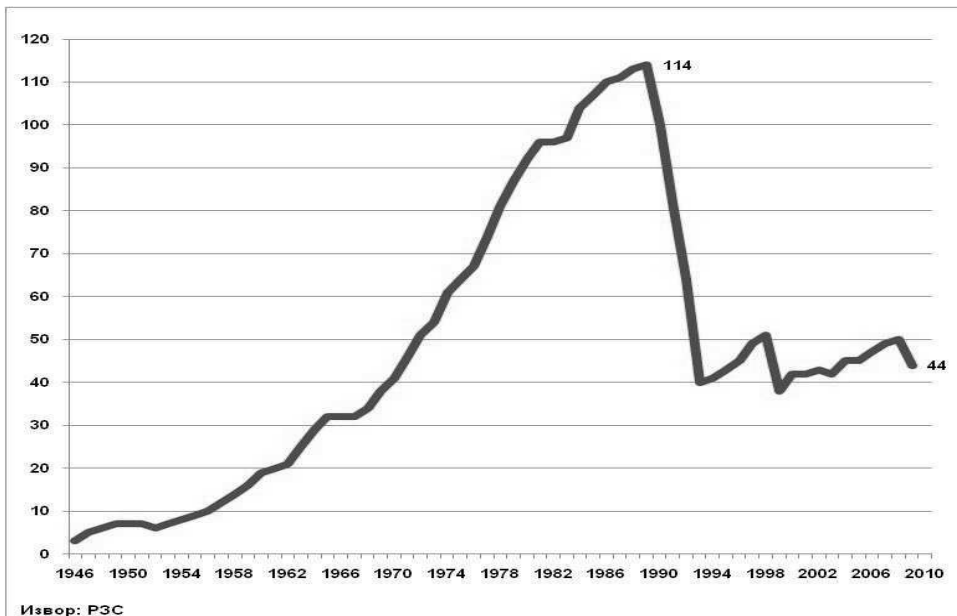
Industrija u Srbiji u poslednjih pet decenija, od 1960. do zaključno sa 2012. godinom, imala je dva međusobno sasvim suprotstavljena toka. Prvi period od 1960. do 1990. godine pokazao je izuzetan trend rasta. U uslovima nasleđenim od prethodne Jugoslavije, industrijski sektor je imao polaznu nisku osnovicu. Odvijao se,

⁹ Savezni zavod za društveno planiranje, Savezni zavod za statistiku, „Krizna i reforme, društveno ekonomski razvoj Jugoslavije u periodu 1970-1989. godina,“ Izdavački centar Komunist, Beograd 1989, (str.VII i XIX).

¹⁰ Jugoslavija 1945-1985, statistički prikaz, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1986. str 181.

nakon početnog posleratnog centralizma i etatizma, u okviru socijalističkog samoupravnog sistema, koji je bio jedna specifična mešavina socijalno tržišne ekonomije, zasnovane na društvenoj svojini kao dominantnom obliku svojine. U tom periodu Srbija kao republika u okviru SFRJ je doživela preporod od dominantno agrarne, u srednje razvijenu industrijsku zemlju. U ovom periodu, industrijska proizvodnja imala je prosečnu stopu rasta od preko 7%. Drugi period od 1990. godine, je period deindustrijalizacije, koji traje i danas. Ova faza deindustrijalizacije, traje i dalje, s tim što je zaustavljen pad industrije na 40% od nivoa koji je imala 1989. godine.

Grafikon 1. Kretanje industrijskog sektora Srbije u periodu 1946-2010

Preuzeto iz: *Deindustrijalizacija u Srbiji*, redaktor, B. Drašković, iz priloga Petar Đukić, „Reindustrijalizacija po meri politike – šansa i rizik“, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2014. godine, strana 87.

UTICAJ INOSTRANE AKUMULACIJE NA EKONOMSKI RAZVOJ SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE

Priliv inostrane akumulacije u Socijalističkoj Jugoslaviji bio je zasnovan isključivo na kreditnim zaduživanju u inostranstvu. Garant kreditnih zaduživanja istovremeno i činilac koji je dozvoljavao zaduživanje je bila država. U procesu zaduživanja za

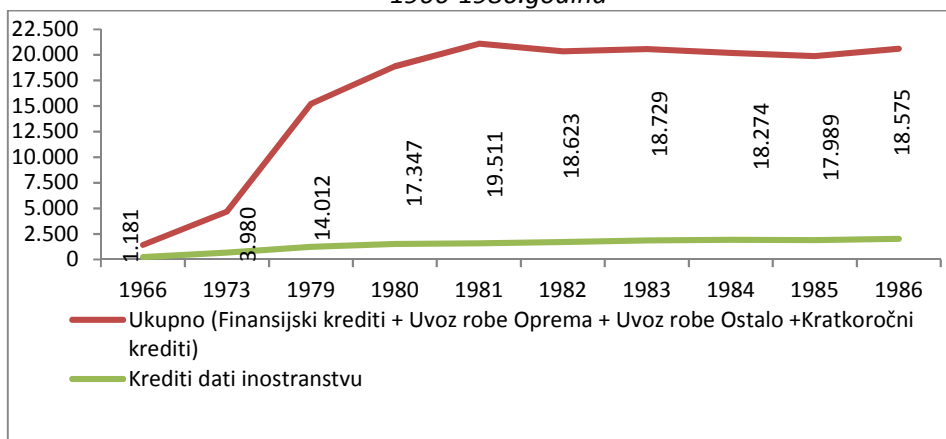
potrebe razvoja privrede posredničku ulogu su imale banke. Ne mali broj ekonomista smatra da posleratni razvoj Jugoslavije je dominantno bio uslovljen stranom pomoću i zaduživanjem u inostranstvu.¹¹

Tabela. 1. Zaduzenost Jugoslavije u inostranstvu u periodu 1966-1986 godina
u milionima US\$

Godina	Finansijski krediti	Uvoz robe Oprema	Uvoz robe Ostalo	Kratkoročni krediti	Ukupno (1 do 4)	Krediti dati inostranstvu	Neto zaduzenost
1966	276	636	384	122	1.418	237	1.181
1973	1.829	2.239	499	96	4.663	683	3.980
1979	5.514	7.793	963	929	15.232	1.220	14.012
1980	6.933	8.788	1.112	2.050	18.873	1.526	17.347
1981	8.391	9.046	1.337	2.322	21.096	1.585	19.511
1982	9.058	7.530	1.943	1.810	20.341	1.718	18.623
1983	9.969	7.123	2.344	1.141	20.577	1.848	18.729
1984	11.323	5.879	1.947	1.042	20.191	1.917	18.274
1985	11.809	5.667	1.946	1.069	19.891	1.902	17.989
1986	11.703	5.578	1.945	1.365	20.591	2.016	18.575

Izvor: Bilten Narodne banke Jugoslavije, 12/1984, str. 71 i 11-12/1986, strana 73.

Grafikon 2. Kretanje zaduzenosti Jugoslavije u inostranstvu u periodu 1966-1986.godina

Izvor: Grafikon konstituisan na bazi podataka iz Bilten Narodne banke Jugoslavije, 12/1984, str. 71 i 11-12/1986, strana 73.

¹¹ Videti, Ljubomir Madžar, Suton socijalističke privreda, Ekonomika i Institut ekonomskih nauka Beograd, 1990.

Napred prezentirani podaci u Tabeli 1 i dodatno grafički interpretiranu u Grafikonu 2 pokazuju da je zaduženost socijalističke Jugoslavije u periodu od 1945 do 1973. godine bila neznatna. Do značajnog rasta spoljnje zaduženosti dolazi u periodu od 1973 do 1979, odnosno 1981. godine. U 1986. godini nivo spoljnje zaduženosti je iznosila oko 18,6 milijardi US\$. Nakon toga sve do sloma socijalističke Jugoslavije 1990. godine, nivo zaduženosti nije imao trend rasta. U istom periodu Jugoslavija se pojavljivala i kao zemlja koja je bila kreditor pojedinih nerazvijenih zemalja u svetu.

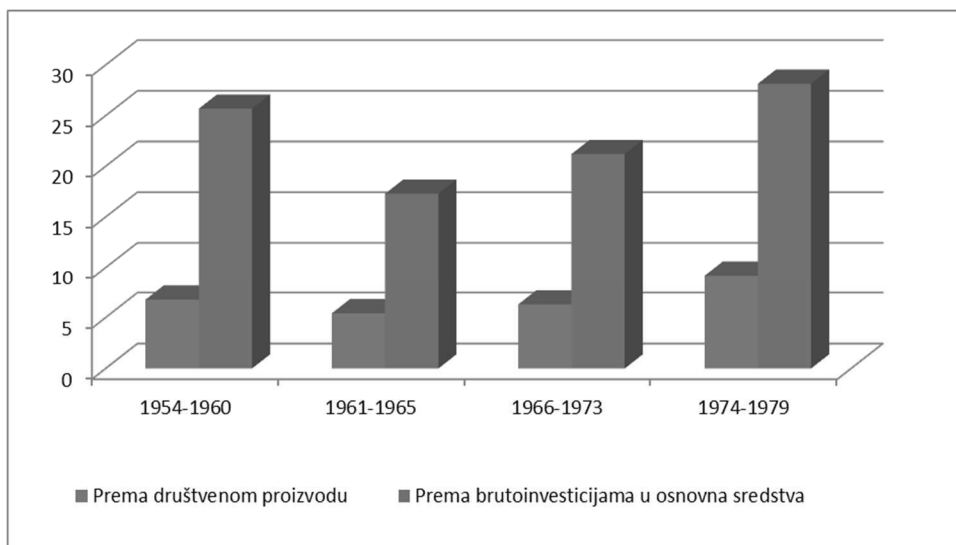
Tabela 2. Relativni uticaj inostrane akumulacije na privredu Jugoslavije

(u %)

Period	1954-1960	1961-1965	1966-1973	1974-1979
Prema društvenom proizvodu	6,76	5,42	6,29	9,20
Prema brutoinvesticijama u osnovna sredstva	25,69	17,30	21,21	28,15

Izvor: D. Gnjatović, *Uloga inostranih sredstava u privrednom razvoju Jugoslavije, doktorska disertacija, Ekonomski fakultet Beograd 1986.* (preuzeto iz M.Korošić, *Jugoslovenska kriza, str 118*)

Grafikon 3. Grafički prikaz uticaja inostrane akumulacije u odnosu na društveni proizvod i brutoinvesticije

Prezentirani podaci pokazuju da se inostrana akumulacija u poređenju sa društvenim proizvodom kretala u opsegu od 5,42 do 9,20%, a u odnosu na bruto-investicije u osnovna sredstva u opsegu od 17,30 do maksimalno 28,15%.

Tabela 3. Zaduženost Jugoslavije u inostranstvu 1970-1980

u milijardama USA \$

	1970	1973	1975	1977	1979	1980
Ukupna zaduženost	2,3	4,7	6,6	9,5	15,2	18,9
Stepen zaduženosti ili % otplate prema deviznom prilivu*	18	15	15	17	21	20

*bez kratkoročnih kredita.

Izvor podataka: Kriza i reforme, Savezni zavod za društveno planiranje i Savezni zavod za statistiku, Beograd 1989, str. xvii

Prema prezentiranim podacima, rast ukupne zaduženosti u periodu 1970-1980. godina se uvećao sa 2,3 na 18,9 milijardi USA \$ ili za 8,22 puta. Međutim, stepen zaduženosti u odnosu na devizni priliv, ili u odnosu na potencijal da se dugovi servisiraju je u istom periodu, porastao je sa 18% iz 1970. godine na 20% u 1980. godinu.

Napred prezentirani podaci pokazuju da uticaj inostrane akumulacije na razvoj socijalističke Jugoslavije nije bio zanemarljiv. Međutim, prezentirani podaci pokazuju i to da strana akumulacija nije imala i dominantan uticaja na ekonomski rast i razvoj. Naročito, ne za period do 1973. godine. Akumulacija za domaće investicije je dominantno generisana iz unutrašnjih potencijala. U prvoj fazi razvoja nakon 1948. godine bazirala se na dotoku akumulacije iz sektora poljoprivrede. Pri tome svakako treba imati u vidu i činjenicu da je Jugoslavija u II svetskom ratu u periodu 1941-1945. godina pretrpela ogromna razaranja.

JUGOSLOVENSKA KRIZA

Pojavni oblici ekonomske i društvene krize

Nakon 1980. godine dolazi do usporavanja dinamičnog ekonomskog rasta, raste spoljna zaduženost zemlje uz istovremeno opadanje stope produktivnosti. Izražene su regionalne nejednakosti u razvoju između razvijenog severa i izrazito nerazvijenog juga. Ekonomski sistem je pod uticajem snažnih inflatornih pritisaka koji stvaraju ekonomsku nestabilnost. Društvena preduzeća ispoljavaju ekonomsku

neefikasnost, dolazi do daljeg zaostajanja u tehnološkom razvoju. Procenjivalo se tada, krajem 80-tih godina prošlog veka, da Jugoslavija zaostaje u razvoju za Evropskim zemljama za 40 do 50 godina. Uzroci nastanka ekonomske krize, pojedini autori su smatrali da se nalaze usled toga što je došlo do: „Poremećenih odnosa između samoupravljanja i države.“¹²

U vezi sa uzrocima krize, **Branka Horvata**, smatra :„Sve više dolazim do zaključka da u osnovi krivice za ovu krizu i za nenalaženje izlaza iz krize nose ne jugoslovenski političari, nego jugoslovenski intelektualci, koji su u svojoj funkciji intelektualaca u suvremenom društvu potpuno zakazali“¹³

Nakon intenzivnog ekonomskog rasta i društvenog razvoja iz perioda 1947-1985. godina, u kome je društveni proizvod uvećan za 7,2 puta, prosečno godišnje po stopi od 5,4% došlo je do zastoja u razvoju. Pri tome ovde treba navesti i sledeći podatak, da je u periodu od 1951 do 1985. godine u socialističkoj Jugoslaviji izgrađeno 3,3 miliona stanova.

Usporavanje privrednog rasta iskazano je posle 1980. godine. U periodu 1980-1985 godine stope privrednog rasta su se povećavale prosečno godišnje za 0,6%, dok je stanovništvo raslo godišnje po stopi od 0,8%. Uz to ekonomski sistem karakteriše politika inflatornog finansiranja, sa snažnim inflatornim tokovima. Cene na malo 1985. godine su bile 9,5 puta veće u odnosu na cene iz 1979. godine. Prosečni realni lični dohodak po radniku je u 1985. godini bio za 27% niži od dohotka iz 1979. godine. Vrednost dolara u odnosu na dinar u periodu 1979-1985. godina povećao se za 16 puta.¹⁴

Uporedna analiza podataka prezentiranih u narednoj tabeli, a koji se odnose na nejednakosti u dohocima u socijalističkoj Jugoslaviji, pokazuju da je sever federacije bio znatno razvijeniji od južnih republika i pokrajina. U periodu od 1965 do 1986. godine, jaz u razvoju se povećavao. U periodu 1975-1980. godina, relativni odnos razlika u razvoju se neznatno smanjio, da bi se zatim odnos promenio, a nejednakosti su se znatno uvećale. Nejednakosti u dohocima između najrazvijenije

¹² Videti, Marjan Korošić, *Jugoslovenska kriza*, Naprijed, Zagreb 1988.

¹³ Branko Horvat, časopis Naše teme, br.4-5, 1987. stranica 327.

¹⁴ Svi podaci preuzeti iz: *Jugoslavija 1945-1985*, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1986 i *Kriza i reforme društveno ekonomski razvoj Jugoslavije 1970-1989. godine*, Savezni zavod za društveno planiranje i Savezni zavod za Statistiku, Izdavački centar Komunist, Beograd 1989.

Slovenije i najnerazvijenih Makedonije i pokrajine Kosovo su 1965. godine iznosio je 1,49:1 u 1980. godini 1,45:1 u 1985. godini 1,8:1 i na kraju, u 1986. godini 2:1.

Tabela 4. Nejednakosti u dohocima po radniku u Jugoslaviji u periodu 1965-1986
SFRJ =100

SR i SAP	1965	1975	1980	1985	1986
Slovenija	124	115	119	135	143
Hrvatska	105	106	108	107	107
Vojvodina	92	99	95	97	93
Srbija (uža)	96	95	96	93	93
Bosna i Hercegovina	96	95	91	91	87
Crna Gora	90	88	90	79	81
Kosovo	83	89	81	77	73
Makedonija	83	86	83	73	70

Izvor podataka: Statistički godišnjak Jugoslavije 1986. godina, strana 468. i Indeks 3. iz 1987. godine, strana 17.

Kriza socijalističkog samoupravnog ekonomskog sistema, zaostajanje u razvoju za razvijenim zemljama u Evropi uz izraziti rast nejednakosti između severnih razvijenih republika i nerazvijenih južnih republika i pokrajine Kosovo, najavljivao je dolazak na političku scenu do tada skrivenih političkih konflikata unutar federalne zajednice republika i pokrajina.

PUTEVI IZLASKA IZ KRIZE

Ekonomska nauka i društvena teorija, a samim tim i akteri na političkoj sceni nisu imali jasan koncept izlaska iz krize sve do reformi koje je predložila savezna vlada 1989. godine, čiji predsednik je bio Ante Marković. Na izradi programa reformi iz tog vremena bilo je angažovano više od 200 intelektualaca iz cele Jugoslavije.

Koncept reformi na ekonomskom planu je predviđao bitne sistemsko strukturalne promene koje su trebale da obuhvataju:

- Izmena ekonomskog sistema kroz postepeno uvođenje tržišta rada i kapitala, kao i snažnije konkurencije između preduzeća;
- promene u svojinskoj strukturi i slabljenje uloge društvene svojine;
- suzbijanje inflacije i uvođenje monetarne stabilizacije;
- postepenu liberalizaciju ekonomskih odnosa sa inostranstvom;
- podsticanje akumulacije i pokretljivosti kapitala;

- uvođenje finansijske discipline u poslovanju;
- razvoj konkurentnog bankarskog sektora;
- uvođenje političkog pluralizma i demokratizacije društva;¹⁵

Jedna od ključnih političkih pretpostavki reformi se odnosila na ukidanje političkog monopola Saveza komunista i demokratizacija društva. U vezi sa ovim došlo je do političke polarizacije unutar političkih struktura u Jugoslaviji kao federalnoj zajednici.

Bilo je i ranije pokušaja da se teorijski osmisle ekonomsko sistemske reforme unutar homogene strukture društvene svojine i socijalističkog samoupravljanja. Jedan od takvih predloga je bio za ta vremena smeo i čak revolucionaran koncept. Radi se o predlogu da se u jugoslovenski privredni sistem, odnosno u njegova društvena preduzeća uvedu akcije (deonice). Ovaj predlog je izrađen i iznijet 1969. godine u okviru dokumenta: „**Neka pitanja daljeg razvoja privrednog sistema**,“ Beograd, 1969. godine. Autori predloga su bili: *Kiro Gligorov, Aleksandar Grlićkov, Ljubisav Marković, Živojin Rakočević i V. Rakić*, a inicijativu za rad ove grupe dao je srpski političar **Milentije Popović**.¹⁶

DRUGI DEO:

INVERZNA TRANZICIJA IZ SOCIJALIZMA U KAPITALIZAM

Praksa bez teorije

„Novopečeni bogataši devetnaestog veka nisu bili odgojeni u rasipničkom duhu, pa su više voleli moć koju im je davalo ulaganje od trenutnog zadovoljstva koje je pružalo trošenje novca...Upravo ta nejednakost distribucije bogatstva, koja je omogućila ogromnu akumulaciju nepokretnih dobara i oplodnju kapitala u velikim razmerama ono je po čemu se to doba izdvaja od drugih. Tu je zapravo ležalo glavno opravdanje kapitalističkog sistema.“

U takvim okolnostima i radnička klasa se odricala potrošnje sve u cilju podsticanja opštedruštvenog, odnosno ekonomskog razvoja.

¹⁵ Videti Program ekonomskih i društvenih reformi, Ante Marković „Smerom reformi“, Sekretarijat za informisanje SIV-a, Beograd, april 1991. godine

¹⁶ Marijan Korošić, Jugoslovenska kriza, Naprijed Zagreb, 1988, str.263.

Metaforu o razlici između Divljeg zapada i Divljeg istoka postavio je Dž. E. Stiglic. U Americi su baroni – pljačkaši Harmani i Rokfeleri. “stvarali društveno bogatstvo, u isto vreme dok su gomilali novac za sebe. Zemlja je iza njih ostala mnogo bogatija, iako su oni uzeli „veliki komad veće pite“. U Rusiji međutim, oligarsi su opljačkali imovinu, ogolili je, ostavljajući svoju zemlju mnogo siromašnijom. Preduzeća su dovedena na ivicu bankrotstva, dok su bankovni računi i druga imovina oligarha uvećani.”¹⁷

Dž. E. Stiglic, *Protivurečnosti globalizacije*

„Pokazaće se da je prilično opsežna socijalizacija investiranja jedino sredstvo da se obezbedi približno puna zaposlenost, iako to ne treba da isključi svakodnevne kompromise i načine na koji bi javna vlast saradivala s privatnom inicijativom....Za državu nije važno da preuzme svojinu nad sredstvima za proizvodnju. Ako država uspe da odredi ukupan iznos izvora namenjenih uvećanju sredstava, kao i osnovnu stopu nagrade njihovim vlasnicima, uradila je sve što je potrebno“

J. M. Kejnz, *Opšta teorija..str. 367*¹⁸

Kejnz je proročanski ranih tridesetih godina prošlog veka uočio ključni problem socijalističkog sistema. To potvrđuje njegova konstatacija „Izgleda da su današnji autoritarni državni sistemi rešili problem nezaposlenosti na račun proizvodne efikasnosti i slobode.“¹⁹

J. M. Kejnz, *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*

UVOD

Poslednje dve decenije dvadesetog veka ekonomsku teoriju karakteriše to da je potisnut uticaj socijalističke, na marksizmu zasnovane egalitarističke ili „socijalističke utopije“ u čijem središtu se nalaze interesi radničke klase. Njeno mesto je u potpunosti zaposela preduzetnička utopija utemeljena na neoliberalnim teorijskim postulatima Fridriha fon Hajeka, Milтона Fridmana i njihovih sledbenika. Utopija državnog socijalizma sa podvarijantom socijalističkog samoupravljanja je sa više ili manje intenziteta pokušala da ignoriše postojanje tržišne samoregulative. Ulogu tržišta je zamenjivalo centralno planiranje, državna centralizacija akumulacije i investicija, kao i uspostavljanje državne svojine nad proizvodnim resursima. U

¹⁷ Dž.E. Stiglic, *Protivurečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd,2002 (168-169)

¹⁸ J.M. Kejnz, *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*, izdanje Službeni glasnik, Beograd, 2013.

¹⁹ na istom mestu str, 370.

varijanti socijalističkog samoupravljanja umesto državne, kreirana je njena podvarijanta, društvena svojina i radničko samoupravljanje. U centru društvene aktivnosti su javno postavljeni interesi radnika, a paralelno sa njima i interesi državne političko - upravljačke birokratije. Nasuprot navedenom, druga utopija u centar interesa i društvenih zbivanja postavlja preduzetničku, vlasničku klasu zasnovanu na privatnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju, sa uverenjem da slobodno tržište ima moć samoregulacije, koje samo po sebi vodi do kontinuiranog ekonomskog razvoja, efikasne distribucije resursa, a time i društvenog razvoja i uspostavljanja blagostanja. Teorijski posmatrano između ove dva koncepta nalazi se Kejnzijska paradigma koja uvažava i tržište i državnu intervenciju. Kenzijanska paradigma nastala je na osnovu iskustava ekonomske krize iz 1929. godine i sklonosti liberalnog kapitalizma da generiše snažne ekonomske krize. Kapitalistički ekonomski poredak zasnovan na slobodi svojine, individualizmu i tržišnom automatizmu nema sposobnost da savlada rastuće krize, nezaposlenost i siromaštvo. Lek za te probleme nalazi se u državnom intervencionizmu, koji ne znači i ukidanje privatne svojine, individualizma i privatne inicijative. Kenzijanski pristup upućuje na to da je došao kraj *laissez faire-a*, odnosno da je došao kraj prepuštanju samoregularajućem tržištu da upravlja ne samo samim sobom, već i društvom.

Kraj dvadesetog veka doveo je na empirijskoj ravni do poraza ideje državnog socijalizma, pa i ideja samoupravnog socijalizma. Društvene elite i većina ekonomista u bivšim socijalističkim Istočno evropskim zemljama su nekritički prihvatili ideje neoliberalnog kapitalizma. Doktrina i empirija neoliberalnog koncepta kapitalizma u suštinu ekonomskih sistema postavlja tri ključna stuba: privatizaciju, liberalizaciju i deregulaciju ekonomija. Ispunjavanje navedena tri cilja sistemskih promena bazira se na pretpostavci da će na osnovu njih doći do uspešne i društveno prihvatljive tranzicije socijalističkih u kapitalističke ekonomske sisteme. Posledice prihvatanja takvog modela, u većini bivših socijalističkih zemalja, u socijalnom i ekonomskom pogledu, ukazuju na negativne rezultate. Pokazalo se, nakon početnih uspeha, da na dug rok preraspodela društvenog bogatstva istovremeno nije dovela do razvoja. Istovremeno sa tranzicijom iz socijalizma u kapitalizam u većini bivših socijalističkih zemalja snažno je poraslo siromaštvo i nezaposlenost uporedo sa rastom zaduženosti i oslanjanje razvoja na strane direktne investicije. Iskazao se i potvrdio u punom svetlu Paretoov optimum: da je nemoguće izvršiti preraspodelu kapitala, odnosno sredstava u korist poboljšanja položaja jedne grupe, a da se ne pogorša položaj druge grupe stanovništva. U tranziciji iz socijalizma u kapitalizam manjinske društvene grupe su postale tranzicioni dobitnici. Na drugoj strani za većinu stanovništva se pogoršao položaj, koji su postali tranzicioni gubitnici. Tranzicione dobitnike karakteriše uglavnom pohlepa koja je dobra */greed is*

good/. Međutim, pohlepa manjine je apsolutno loša za većinu stanovništva kao tranzicione gubitnike.

Primenjivani model ekonomske tranzicije na postulatima liberalnog kapitalizma je teorijski uporno branjen i empirijski sproveden od strane njegovih teorijskih vernika skoro dve decenije. Iznenada se dogodio šok. Već u 2007. godini, a potom u 2008. godini izbila je finansijska i ekonomska kriza u SAD, u zemlji koja predstavlja središtu najliberalnije i najjače ekonomske sile u svetu. Kriza se proširila na ostale najrazvijenije zemlje. Svakako kriza je još snažnije pogodila i nerazvijene zemlje. Samo u prvim godinama ekonomske krize države razvijenih zemalja su za spasavanje svojih ekonomija intervenisale sa oko 3,1 biliona eura. Šta se dogodilo? Primenjena je delimično zaboravljena Kenzijanska ekonomska doktrina. Države su uspostavile ekonomsku politiku usmerenu na spasavanje privatnog kapitala od propasti. Sve se to događalo i danas događa na užas teorijskih zastupnika teze da sve treba rasprodati i prepustiti moći individualnih ekonomskih interesa i samoregulaciji tržišta. Upravo individualni interesi, po njima, najbolje stvaraju i usmeravaju ekonomski i društveni razvoj. Ekonomske krize demantuju te teorije. Na scenu u ublažavanju i savladavanju ekonomskih i društvenih kriza, stupa državni intervencionizam. Intervencionizam se ne ispoljava samo u pružanju finansijske pomoći krupnom privatnom sektoru u smislu "suviše su veliki da bi smo pustili da padnu", već se manifestuje i kroz delimično podržavljenje delova pojedinih državnih kompanija.

Ekonomska tranzicija u Srbiji, je karakterisala privatizacija, liberalizacija i deregulacija obavljena je *de facto* u periodu od 1990. do 2010. godine. Ključna karakteristika tranzicije iz socijalizma u kapitalizam je preraspodela društvenog bogatstva u ruke manjine. Tranzicija je obavljena uz porast siromaštva, pad standarda i rast nezaposlenosti. Tranzicija je obavljena uz deindustrijalizaciju i rast spoljne zaduženosti. Tranzicija se pokazala kao ekonomski i socijalno neuspešna ne samo na kratak već, što je zabrinjavajuće, i na dug rok.

U teorijskoj ravni veliki broj ekonomista je promenio svoj teorijski pristup. Bez bilo kakve kritičke distance i objektivnosti u istraživanjima, su zamenili teoriju kolektivismu, teorijom neoliberalizma. Jedan polureligijski, nekritički pristup, drugom ideološkom paradigmom – idealne samoregulirajuće uloge tržišta. Kod mislećih ljudi u različitim oblastima društvenih nauka u poslednje skoro tri decenije, prevladao je prakticism. Izuzimajući retke izuzetke nije postojala, kritička misao o društvenim zbivanjima i njihovim posledicama. Da to nije karakteristično samo za Srbiju ukazuje i sledeći citat: „Ekonomske institucije su plaćene državnim ili novcem

udruženja – tu se naravno isplati optimizam po potrebi. O mogućnosti duge krize jedan socijalno situiran i prilagođen član ekonomske branše, iz tog razloga i ne govori.“²⁰

TEORIJSKA POLAZIŠTA

Dva su moguća pristupa ekonomskoj tranziciji socijalističkih istočnoevropskih ekonomija u tržišno-kapitalistički sistem. Prvi je evolutivni, a drugi pristup je brza tranzicija ili „šok terapija“. Evolutivni pretpostavlja aktivnu ulogu države u svojnjskoj strukturi i intervencije u smeru ekonomskih tokova. U okviru ovog koncepta privatizacija bi se odvijala korak po korak, pri čemu se vodi računa kako o ekonomskom tako i o socijalnom razvoju. Takođe, bitan aspekt kontrole i usmeravanja tokova tranzicije obuhvata i planiranje redosleda sektora privrede koji će biti podvrgnuti transferu vlasništva sa države, državnih i društvenih preduzeća na privatna lica. Bitan aspekt se odnosi i na regionalni razvoj i regionalnu strukturu tranzicije privrede iz jednog u drugi sistem. Naime, stihijska privatizacija i deregulacija uslovlila je snažan rast međuregionalnih ekonomskih i socijalnih razlika.

Drugi pristup prelaza iz socijalizma u kapitalizam zasniva se na kompleksnosti i uzajamnosti primene trijade: deregulacija, privatizacija i liberalizacija. Liberalizacija režima uvoza, izvoza, smanjenje carina i slobodno otvaranje priliva stranog kapitala, prati deregulacija kojom se država povlači iz direktnog uplitanja u ekonomske tokove. Brza privatizacija realnog i bankarskog sektora predstavlja ključnu tačku čitavog procesa prelaska iz socijalističkog ekonomskog i društvenog sistema u kapitalističku tržišnu privredu.

U teorijskoj i praktično ekonomskoj politici devedesetih godina prošlog veka prevladao je koncept „šok terapije“, koji se temelji na preteranom poverenju u moć apsolutne samoregulišuće funkcije tržišta. Tržišni fundamentalizam je nastao kao protivteža centralno planskoj privredi i njenim ekonomskim neuspesima. Zablude tržišnog fundamentalizma kao spasa od neefikasnosti planskih ekonomija, na slikovit način iskazan je sledećim određenjem. „Da li zbog intelektualne lenjosti ili ideološkog jedoumlja, ono što ovi fundamentalisti slobodnog tržišta ne uspevaju da uvide, jeste da sve dok centralni planeri budu kreteni ili budale, dotle će tržište biti moron. Efikasan moron, ali ipak moron: prepušten sopstvenim sredstvima, on

²⁰ Max Ote, *Slom Dolazi*, Banja Luka 2009, stranica 19.

će i dalje raditi nepromišljeno i mehanički²¹.“ Ukoliko se tržištu prepusti da rešava sve probleme..“ onda neće biti nikoga ko bi se bavio socijalnim problemima.“ Tržišni fundamentalizam se temelji na preteranom poverenju u samoregulirajuću racionalnu ulogu tržišta. Prošlo je više od sedam decenija, kako je J.M. Kejnz dalekovido skrenuo pažnju na to da će se .“osnovna polemika o budućnosti ljudskog društva na kraju voditi oko toga koliko manevarskog prostora treba dati instinktima za pravljenje novca i ljubavi prema njemu kao glavnoj motivacionoj snazi privredne mašine.“²² Kejnzijanski pristup uređenju ekonomskih sistema pretpostavlja aktivnu ulogu države, kako smo to na početku ovog poglavlja citirali. Država naime otklanja nesavršenost tržišta i individualnih interesa. Ona mehanizmima ekonomske politike, putem podsticaja, investicija i upravljanja potražnjom sprečava pojavu ekonomskih kriza.

Neoliberalni koncept tržišnog fundamentalizma postavlja aksiom po kome je jedina i ključna uloga tržišta da reaguje na želje potrošača, da na osnovu njihovih želja vrši racionalnu i ekonomski efikasnu alokaciju resursa. Uplitanje države, po mišljenju zastupnika neoliberalne teorije, u ekonomske tokove dovodi do deformisanja efikasne alokacije resursa. Međutim, problem je u tome, što zastupnici ideja o apsolutnoj sposobnosti tržišta ne primećuju jedan bitan problem. A radi se o tome da učesnici na tržištu koji poseduju resurse za proizvodnju dobara i usluga te resurse ne koriste da bi zadovoljili želje, odnosno potrebe potrošača, već da bi zaradili novac. Prvi aspekt nesavršenosti tržišta je u tome ..“ što ne reaguje na ono što ljudi žele – čak ni na ono što im treba. Ono reaguje na novac.“²³

Drugi aspekt nesavršenosti tržišta sadrži se u tome što nesputano tržište utemeljeno na individualnim interesima ima za posledicu koncentraciju ekonomske i političke moći manjine. Kumulacija ekonomske i političke moći generiše sve veći nivo nejednakosti unutar država, kao i siromaštvo većine u svetu. Isti trend se odvija i unutar najrazvijenijih zemalja. Prezentiranu konstataciju potvrđuju podaci iz SAD kao zemlje koja se dominantno oslanja na neoliberalni model ekonomske politike. U Sjedinjenim Državama..“ odnos između prihoda najbogatije i najsiromašnije petine stanovništva skočio je sa 18:1 u 1990. na 24:1 u 2000. godini..“

²¹ Jan Fransoa Rischard, *High Noon Twenty Global Problems, Twenty Years to Solve Them*, First publised in the United Szates by Basic Books, 2002. Prevod na srpski Clio, Beograd 2008, Tačno u podne, dvadeset globalnih problema, dvadeset godina da budu rešeni, str. 52.

²² Ibid. 53. i Harvey Cox „The Market as God,“ *Atlantyc Monthly*, mart 1999.

²³ Frensis Mur Lape, Džazef Kolins, Piter Roset u saradnji sa Luis Esparse, *Dvanaest mitova o gladi u svetu*, Clio, Beograd 2005. str. 221.

istovremeno ...„nedavni podaci pokazuju da 50 miliona najbogatijih na svetu zarade koliko 2,7 milijarde najsiromašnijih“.²⁴

Sledeća nesavršenost tržišta ispoljava se u snažnoj tendenciji koncentracije vlasništva, potiskivanju konkurencije i uspostavljanja monopolskih tržišnih struktura kako unutar pojedinačnih zemalja, tako u uslovima globalizacije i na svetskom nivou.

Konstituisanje celovitog liberalnog tržišta zahteva potpunu privatizaciju državne i društvene imovine, odnosno kapitala. Polazna teza pristalica tržišnog liberalizma, u koju se ne može sumnjati, a koja opravdava potpunu i brzu privatizaciju je ta, da je društvena, odnosno državna svojina *a priori* ekonomski neefikasna ili najblaže rečeno je manje efikasna u odnosu na privatnu svojinu.

Pravo na privatno vlasništvo inkorporira sledeće dimenzije tog prava: pravo koje nosiocu vlasništva daje mogućnosti da koristi efekte resursa koje poseduje; zatim je to pravo na korišćenje efekata /prihoda/ od resursa; to je i pravo koje isključuje druge na prihod od vlasništva; i na kraju to je istovremeno i pravo prenosa uz naknadu prava vlasništva na druga lica.

Za razliku od privatnog vlasništva, zajedničko vlasništvo, kakvo je zapravo bilo društveno vlasništvo ne podrazumeva pravo pojedinca da isključivo sam koristi efekte resursa, kao i isključivanje prava da vrši prenos prava korišćenja resursa na druga lica uz naknadu. Državno vlasništvo kao i privatno, ima titulara i korisnika efekata upotrebe imovine, kao i pravo da imovinu prenese uz naknadu na druga privatna lica. Ekonomski efikasno korišćenje državne svojine za razliku od privatne, ogleda se u tome da kako pojedincu, tako i kolektivitetu iskazanom u liku države, pripada ekonomska korist od korišćenja resursa, odnosno imovine.

Sasvim kratko iz prezentiranih razlika između privatnog i zajedničkog vlasništva, izvedena je hipoteza da „Ako je privatna svojina rentabilnija, onda zajedničko vlasništvo podrazumeva manju verovatnost da će sredstva biti locirana prema svojoj najvećoj upotrebnoj vrednosti, a time je i autoput manji.“²⁵ Prenos prava svojine sa države ili zajedničke svojine na privatna lica predstavlja u tehničkom smislu centralnu tačku određenja pojma privatizacija. Međutim, definicija pojma privatizacija ima i funkcionalni aspekt i može se svesti na „prenošenje prava na

²⁴ J. F. Rischard, op citirano. str.50 i 114.

²⁵ Louis de Alessis, Pravo na vlasništvo i privatizacija, Časopis Pogledi, Split 1989. str. 366.

višak profita dobijenog iz upotrebe resursa, odnosno efekata proizvodnje nekog preduzeća sa državnog na privatni sektor uz propratne promene regulativne politike.²⁶ Potpuna privatizacija kao proces prenošenje prava na profit ima dalekosežne posledice po socijalnu strukturu tranzicionih zemalja.

Sada ćemo se vratiti na teorijsko – ideološki koncept kritičara društvene i državne svojine u Srbiji s početka prve decenije ovog veka.

Ideja o radničkom akcionarstvu kao prelaznom obliku tranzicije iz socijalizma u kapitalizam nije nova. Napred smo citirali da je još 1966. godine bila prezentirana takva ideja. Kritičari te ideje iz vremena devedesetih godina prošlog veka u Srbiji su zastupali sledeće stanovište: „Radničko akcionarstvo je sa ekonomskog stanovišta krajnje nepoželjan koncept privatizacije, jer vodi zadržavanju okoštalog načina funkcionisanja preduzeća, bitnom usporavanju tokova potrebnog restruktuiranja srpske privrede u upravljačkom, organizacionom, tehnološkom, finansijskom i svakom drugom vidu. Ono poseduje loše osobine sa stanovišta ekonomske efikasnosti. Prva slabost je stvaranje preduzeća u kojima su dominantni vlasnici zaposleni, što zadržava neke karakteristike samoupravnog sistema – upravljaju oni koji rade i sve ostaje manje više isto. Drugo, akcionarstvo zaposlenih dovodi do dominacije unutrašnjih vlasnika i odvaja preduzeća od tržišta kapitala, jer spoljni investitori nisu naročito spremni da ulažu u preduzeća čiji su vlasnici zaposleni. Jer, insajderi mogu voditi, politiku koja odgovara samo njima, a ne i ostalim vlasnicima i preduzeću u celini – prelivanje profita u zarade i slično. Treće, za efikasno upravljanje preduzećima potrebna je izvesna koncentracija vlasništva kako bi sopstvenici mogli i imali interesa da nadziru menadžere.“²⁷

Daje, autori iznose zaključnu tezu, odnosno konstataciju u koju se ne može sumnjati: „Dakle, radničko akcionarstvo je nedovoljno efikasan svojinski aranžman, čije je dugotrajno održavanje ukočilo tranziciju i ekonomski oporavak zemlje“. Neobavezna privatizacija sa radničkim akcionarstvom ..“Teorijski govoreći, omogućava većitu egzistenciju neefikasnog društvenog kapitala“²⁸

Model privatizacije, kao jedne od ključnih karika ekonomskih reformi nakon 2000. godine je spremila grupa eksperata okupljena u Centra za liberalno – demokratske

²⁶ George Yarrow, Privatizacija u teoriji i praksi, Časopis Pogledi, Split 1989. str.388.

²⁷ Četiri godine tranzicije u Srbiji, Boris Begović .../i pr./ Centar za liberalno – demokratske studije, Beograd 2005. Prilog Boško Mijatović, str.185.

²⁸ Ibid, str. 185.

studije u Beogradu. Pre formiranja nove vlade Republike Srbije nastao je tekst „Novi model privatizacije u Srbiji“ čiji autori su tri B²⁹, a koji su „uz sugestije stručnjaka Svetske banke“ zgotovili, kako su sami očekivali, budući uspešan antiinsajderski model privatizacije i reformi ekonomskog sistema. U nastavku ovde citiramo polazišta i argumentaciju samih autora: „Model prodaje društvenog i državnog kapitala bio je odabran sa idejom da se pokušaju naći pravi kupci u smislu onih koji će iz preduzeća, koja se privatizuju (ekonomskih resursa) izvući najviše. Jer standardan rezon u ekonomskoj nauci je, da onaj koji plaća zna zašto toliko plaća i da onaj ko najviše plati najverovatnije ume najbolje sa tim resursima. A to donosi efikasnost“³⁰.

Očekivanja autora se u stvarnosti nisu potvrdila, bar kada se radi o ekonomskoj i društvenoj efikasnosti. Sa stanovišta lične efikasnosti i individualnih interesa ciljevi novih vlasnika su se svakako najčešće i ispunili. Stvarnost je pokazala, da novi vlasnici uglavnom najviše **izvlače za sebe** rasprodajući imovinu preduzeća, otpuštajući zaposlene, ne plaćajući ni obaveze minimalnih zarada za zaposlene, gomilajući gubitke i poreske obaveze na preduzeća koja su pretvorena u prazne ljuštore.

Citirani autori zaključuju: „Opšte iskustvo sa državnim vlasništvom i restrukturiranjem vrlo je negativno“³¹.

Autori za potvrdu svojih hipoteza uzimaju podatke o malom procentu prodaje akcija Akcijskog fonda u preduzećima u kojima je privatizacija bila izvršena insajderski po zakonu iz 1997. godine. „Nizak nivo uspešnosti prodaje akcija Akcijskog fonda svedoči o skromnom interesu investitora za manjinske pakete iz preduzeća privatizovanim po ranijim zakonima“³² Citirana teza se može pobiti nizom empirijskih podataka po kojima se vidi da su strani investitori, u pojedinim granama privrede otkupili kako većinski „insajderski“ paket akcije radnika i građana, tako i manjinski paket akcija koji se nalazio u vlasništvu Penzionog i Akcijskog fonda. Primeri Apatinske pivare, Hemofarma i drugih preduzeća, to nedvosmisleno potvrđuju. Kada i postoji nezainteresovanost za kupovinu manjinskog paketa akcija to je pre svega otuda što ne postoji zaštita manjinskih prava, pa većinski akcionar koji stekne 51% i više akcija kompanije i nije zainteresovan da dalje kupuje

²⁹ Model tri B, po prvim slovima imena autora: Boris Begović, Boško Mijatović i Boško Živković. CLDS, Beograd 2000.

³⁰ Ibid str.189.

³¹ Na istom mestu str.199

³² Ibid. str.1999.

akcije niti sam ima očekivanja da svoja vlasnička prava nagradi dividendom. Sistemom poslovanja kroz upravljanje troškovima preliva skrivene profite na svoje satelitske kompanije u zemlji ili inostranstvu u kojima ima inokosno vlasništvo, a koje se često nalaze u, takozvanim, poreskim rajevima.

PRIVATIZACIJA REALNOG SEKTORA

U periodu od 2002. do 2009. godine izvršena je privatizacija realnog sektora, prodajom ukupno 2.493 društvenih preduzeća. Kada se upoređi broj ukupno prodatih sa ukupno ponuđenih preduzeća kojih je bilo 3.512 sledi da je od ukupno ponuđenih prodato 70,98%. Postupkom tenderske privatizacije prodato je svega 110 i to velikih preduzeća, a postupkom aukcijske privatizacije prodato je 1.684 preduzeća. Na tržištu kapitala kroz prodaju državnog paketa akcija prodato je 699 preduzeća. U navedene podatke nisu uključena 850 preduzeća koja su privatizovana pre 2001. godine po ranije važećim zakonima o privatizaciji. Za više od 150 preduzeća u navedenom periodu su raskinuti ugovori o privatizaciji.

U privatizovanim preduzećima bilo je ukupno zaposleno 356.221 radnika. Od ukupno prodatih društvenih preduzeća za period 2002-2009. godina, u vlasništvu građana Srbije je ostalo 2.115 preduzeća, a stranci su postali vlasnici e 378 preduzeća.³³ Od prodaje društvenih preduzeća u navedenom periodu država je ostvarila prihod u iznosu od 2,9 milijarde evra. Činjenica da je prihod od prodaje društvenog kapitala ostvarila država, potvrđuje hipotezu da su društvena preduzeća zapravo suštinski bila u vlasništvu države, te da su radnici dobijali taj kapital na upravljanje. Sastavni deo ugovora o prodaji društvenih preduzeća su bile obaveze kupca da izvrši dodatne investicije u razvoj preduzeća. Po ugovorima za navedene privatizovana preduzeće bila je preuzeta obaveza da se obave investicije u iznosu od 1,4 milijarde evra. Za socijalni program, koji se zapravo odnosio na isplate otpremnina za višak zaposlenih u privatizovanim preduzećima bila je ugovorena obaveza kupaca u ukupnom iznosu od 276,7 miliona evra.

PRIVATIZACIJA STANBENOG FONDA

Velika privatizacija društvenog stambenog fonda u Srbiji je izvršena devedesetih godina prošlog veka. Ukupan stambeni fond u Srbiji bez Kosova u gradskim nase-

³³ Podaci prezentirani iz knjige Kraj privatizacije posledice po ekonomski razvoj i nezaposlenost u Srbiji, redaktor B. Drašković, Institut ekonomskih nauka, Beograd 2010.

ljima je 1991. godine iznosio oko 1.389 hiljada stambenih jedinica³⁴. Stambeni fond, društvenih stanova je vlasnički prenet, uz minimalne naknade, na korisnike prava korišćenja društvenih stanova. Pretpostavlja se da je u Srbiji u uslovima hiperinflacije uz minimalne naknade iz društvene u privatnu svojinu preneto oko 1 milion stanova, sa prosečnom površinom od oko 60 m², ili oko 60 miliona m². Sadašnja tržišna vrednost privatizovanog stambenog fonda iznosila približno 42 milijarde eura. Privatizacija društvenog stambenog fonda se pokazala kao privatizacija sa visokim stepenom pravednosti i socijalne prihvatljivosti. Pretpostavka da se navedeni stambeni fond nije privatizovao, odnosno preneo na korisnike društvenih stanova uz simboličnu naknadu, taj fond bi postao plen novih, često beskrupuloznih novih vlasnika preduzeća. Posledica bi bila snažan porast beskućnika u urbanim sredinama u Srbiji.

PRIVATIZACIJA BANKARSKOG SEKTORA I KURS DINARA

Pretvaranje društvenih banaka u akcionarska društva izvršeno je početkom 1990. godine, tako što su preduzeća deponenti, deo svojih depozita konvertovali u kapital. Početkom 2002. godine likvidirane su četiri velike banke u Srbiji: Beobanka AD, Beogradska banka AD, Investbanka AD, Jugobanka AD. Imovina u obliku nekretnina činila je 143.000 m² od čega je prodato 132.000 m² za 19,6 milijardi dinara ili približno 245 miliona eura, odnosno 1.856 eura po metru kvadratnom. Imovina u vidu nekretnina je bila ogromna i na najekskluzivnijim lokacijama. Imovina bivše SDK /Službe društvenog knjigovodstva/ je u bescenje volšebno prenetu u vlasništvo pojedinim privatnih banka, poput Delta banke, koje su potom preprodate stranim bankama.

Likvidacija četiri velike banke, je urađena samo da bi se oslobodio prostor za stvaranje prostora stranim bankama, bankarskog tržišta. Strane banke su 2002. godine imale u ukupnoj aktivi udeo od 27%, da bi se njihov udeo na bankarskom tržištu Srbije u 2007. godini povećao na učešće od 75,5%. Udeo državnih banaka u istom periodu opao je sa 35,6% na 15,8%, a udeo privatnih banaka u vlasništvu domaćih lica je opao sa 37,4% na 8,7%³⁵. Bankarski sektor je u Srbiji danas skoro u celosti prepušten stranom kapitalu. U Srbiji, je izvršena efikasna uz bescenje rasprodaja

³⁴ Republički zavod za statistiku, Dva veka razvoja Srbije, statistički pregled, Beograd 2008 str. 194.

³⁵ Dr Vlastimir Vuković, Strukturalne promene i performanse bankarstva Srbije 2002-2008, Institut ekonomskih nauka, Beograd 2009. str. 204.

društvenog i državnog kapitala. Novu ekonomsku efikasnost ostvaruju preduzeća i banke u vlasništvu inostranog kapitala³⁶.

STANJE INDUSTRIJSKE PROIZVODNJE

Ekonomska tranzicija u Srbiji je dovela do deindustrijalizacije. U periodu od 1989. godine do 2001. godine došlo je do pada učešće industrije u stvaranju BDP, sa 44,8% iz 1988. godine na 29 % u 2001. godini. Treba imati u vidu to da je na pad učešća industrijske proizvodnje posebno uticalo uvođenje ekonomskih sankcija prema SRJ i ratna zbivanja koja su pratila raspad SFRJ od 1991. godine. Posle 2000. godine, nije došlo do zaustavljanja tokova deindustrijalizacije. Naprotiv nastavljen je nasleđeni trend, tako da je učešće industrije u BDP-u opalo sa 29% iz 2001. godine na 20,2 u 2007. godini.³⁷

Uporedni pregled kretanja promena u BDP i industriji pokazuje da je industrijska proizvodnja imala u posmatranom periodu jednu godinu nulti rast, a da je u tri godine stopa bila negativna. U godinama u kojima je i bilo industrijskog rasta rasta, stopa rasta su bila uvek niža od stope rasta BDP.

Tabela 5. Stope rasta BDP i Industrije u Srbiji period 2001-2009, stalne cene iz 2002

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
BDP	5,1	4,5	2,4	9,3	6,5	5,2	5,9	5,4	-3,5
Industrija	0,0	2,0	-3,0	7,2	-0,8	4,7	3,7	1,1	-15,9

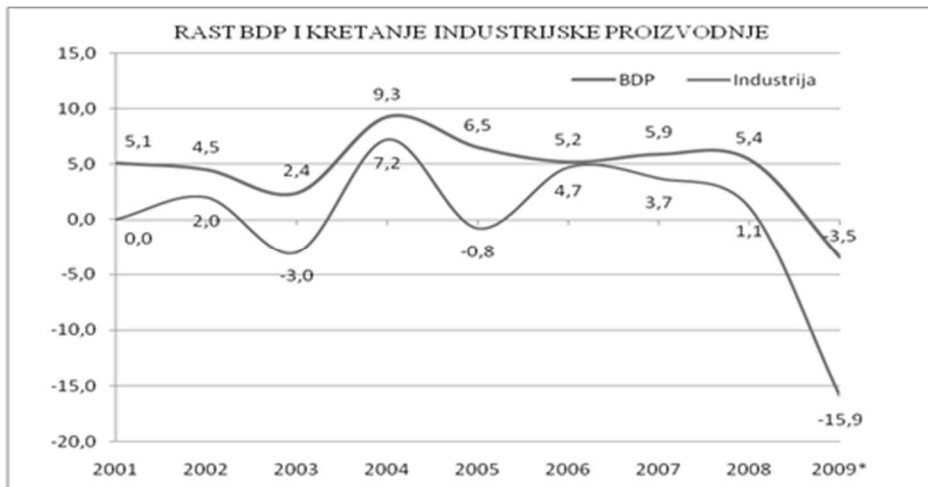
Podaci za 2009 godinu se odnose na period od prvih deset meseci

Izvor podataka: Republički zavod za statistiku, godišnjaci i odgovarajuća mesečna saopštenja

³⁶ Detaljnije o privatizaciji banaka u Srbiji u B. Drašković, Greške i posledice ekonomske politike tranzicije u Srbiji 2001-2008. godina, u Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije, Univerzitet u Kragujevcu, Ekonomski fakultet, Kragujevac 2009. Str 94-101.

³⁷ Podaci su prezentirani na osnovu izvestaja iz Statističkih godišnjaka, Jugoslavije i Srbije od 1990, 2004 i 2009. godine.

Grafikon 4. Uporedni pregled kretanja promena BDP i industrije u Srbiji 2001-2009

Cilj ekonomske tranzicije, u čijem se središtu nalazila privatizacija i liberalizacija, bio je usmeren isključivo na rasprodaju imovine, ne i na razvoj. Konceptualnim rešenjem kreatora ekonomske politike bilo je predviđeno da će tržište samo po sebi najracionalnije alocirati resurse. Slobodno tržište i jeste alociralo resurse i to tako da je Srbija postala deindustrijalizovana, a broj radnika u ovom sektoru se sa 1 milion iz 1990. godine sveo na 700 hiljada u 2001 i na svega 400 hiljada u 2009. godini³⁸.

STANJE NEZAPOSLENOSTI

Prezentirani podaci o kretanju industrijske proizvodnje imali su za posledicu opadanje i broja zaposlenih u industrijskom sektoru. U industriji broj zaposlenih lica opao je sa 1 milion iz 1990. godine na svega 400 hiljada u 2009. godini. Smanjenje broja zaposlenih u industrijskom sektoru uticao je na to, da se povećavala stopa nezaposlenosti.

Zvanična statistika iskazuje sve do 2017. godine znatno manje stope nezaposlenosti na bazi podataka o anketi radne snage i metodologije koju primenjuje³⁹. U

³⁸ Izvor podataka godišnjaci RZS, Srbije.

³⁹ U ovom radu u Tabeli 2. prezentirane su zvanične, na statistici zasnovane stope nezaposlenosti, koje su se kretale od 12,1% iz 2000. godine, do 20,9% u 2006 da bi u 2008 iznosila neverovatnih svega 14%.

tabeli koja je napred prezentirana, stopa nezaposlenosti je izvedena na bazi odnosa između broja lica koja su evidentirana kao nezaposlena i zbira zaposlenih i nezaposlenih u Srbiji po godinama.

Tabela 6. Kretanje broja zaposlenih/nezaposlenih u Srbiji u periodu 2001-2009,

Godina	Zaposleni u 000	Nezaposleni u 000	% nezaposl.
2000	2097	721,8	25,61
2001	2102	768,6	26,77
2002	2066	842,6	28,97
2003	2041	947,3	31,70
2004	2050	947,7	31,61
2005	2069	996,2	32,50
2006	2026	1005,4	33,17
2007	2002	949,6	32,17
2008	2000	824,8	29,20
2009	1860	830,4	30,87

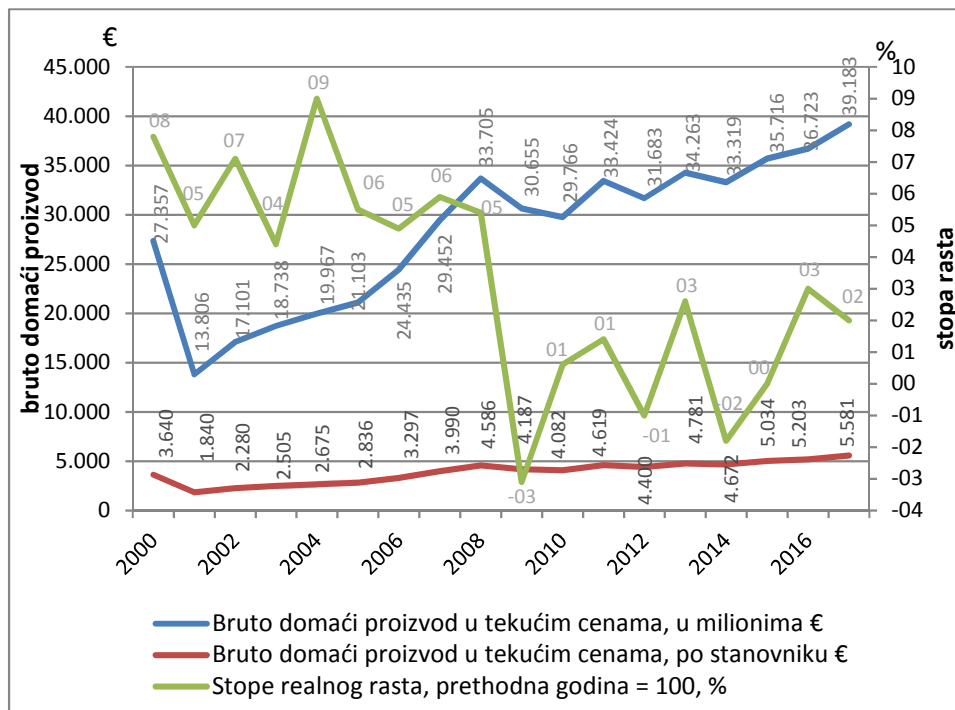
Izvor podataka: Republički zavod za statistiku, odgovarajuća mesečna saopštenja, procenat nezaposlenih, naš proračun

Na kraju, važno je ukazati na to da su kretanja realnih stopa nezaposlenosti i realnih zarada ključni pokazatelji stanja jedne ekonomije i uspešnosti tranzicije. Ukoliko se stopa nezaposlenosti održava na visokom nivou ili čak i raste, a istovremeno padaju i realne zarade može se izvući zaključak da je ekonomska tranzicija izvedena neuspešno. Nijedan indikator o izlasku iz krize nije pouzdan, ukoliko to nije indikator koji pokazuje stvarni rast zaposlenosti i zarada, uz smanjenje zaduženosti i poboljšanja odnosa u spoljnotrgovinskoj razmeni. To su ujedno i pretpostavke za socijalno podnošljivu tranziciju.

REZULTATI PRELASKA IZ SOCIJALIZMA U KAPITALIZAM PERIOD 2000-2017

Period prelaza iz socijalizma u kapitalizam u Srbiji se odvijao u dva ciklusa. Prvi period se odvijao u uslovima raspada bivše socijalističke Jugoslavije, ratnih zbivanja, ekonomske izolacije i ekstremno visoke inflacije. To je period od 1991 do zaključno sa 2000. godinom. Drugi period je period od 2000. godine do danas. Suštinski, ekonomska tranzicija je završena zaključno sa 2010. godinom. U nastavku teksta interpretirani su neki od ključnih ekonomskih pokazatelja kapitalističke Srbije za period 2000-2017. godina.

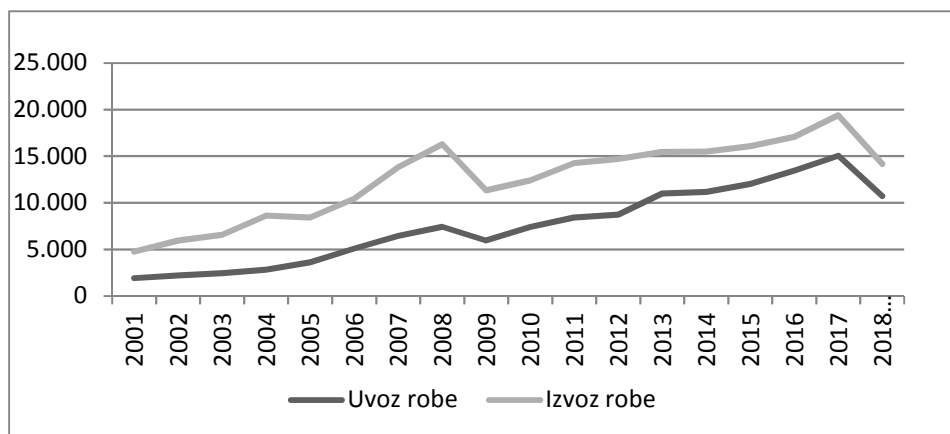
Grafikon 5. Kretanje BDP i stope rasta Republike Srbije u periodu 2000-2017 godina

Izvor: Grafikon konstituisan na bazi podataka RSZ, Beograd 2017. godina i NBS

Kretanje BDP je sublimiran indikator stanja jedne ekonomije. Kretanje BDP iskazano u tekućim cenama imao je trend rasta nakon 2001. godine. Međutim, stope realnog rasta BDP pokazuju suštinska kretanja i stvarne trendove. U periodu od 2001 do 2008. godine karakteristiše ga promenljiv trend, da bi se od ekonomske krize iz 2007. godine u 2009. godini oborio na nivo negativnih stopa, a u narednim godinama beleži neznatan ili slab oporavak. Bruto domaći proizvod iskazan po stanovniku nije zabeležio značajniji porast u celom posmatranom periodu.

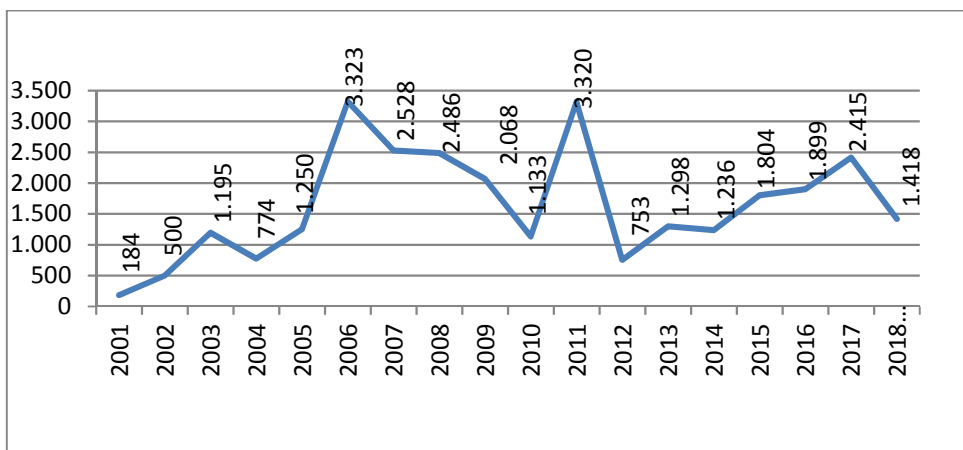
Grafikon 6. Kretanja u spoljnotrgovinskoj razmeni u periodu 2001-2017 godina u mil. €

Izvor: Grafikon konstituisan na bazi podataka RSZ, Beograd 2017. godina i NBS

Spoljnotrgovinska razmena Srbije do zaključno sa 2016. godinom imala je trend rasta. Međutim, hronični problem ekonomije Srbije je neuravnotežena robna razmena sa inostranstvom koja standardno beleži deficit koji se prosečno kreće u iznosu od oko 5 milijardi evra.

Grafikon 7. Strane direktne investicije u periodu 2001-2017 godine u mil. €

Izvor: Grafikon konstituisan na bazi podataka RSZ, Beograd 2017. godina i NBS.

U prvom poglavlju ovog rada koji se bavi analizom stranog duga prethodne socijalističke Jugoslavije su prezentovani podaci o ključnim trendovima. Dugovi iz tog perioda su bili javni i za njih je garantovala država. Umesto zaduživanja države za podsticanje ekonomskog rasta i razvoja, prelazak u kapitalizam karakteriše privlačenje stranih direktnih investicija. Prezentirani grafikon prikazuje godišnje iznose priliva stranih direktnih investicija u ekonomiju Srbije iskazanih u eurima. Strategija razvoja kapitalističke Srbije, za razliku od socijalističke, oslanjanja se dominantno na stranu akumulaciju, zaduživanju u inostranstvu za velike infrastrukturne investicije i privlačenju stranih investicija u realnom i bankarskom sektoru.

ZAKLJUČAK

Društveno ekonomska tranzicija iz kapitalizma u socijalizam definisana je pojmom prelaznog perioda. Prelazni period je obavljen revolucionarnim preokretom preuzimanjem vlasti od strane komunističkih partija. Promena društveno-ekonomskog sistema je praćena podržavljenjem, odnosno podruštvljavanjem ili nacionalizacijom privrednih resursa i finansijskih institucija. Prelaz u socijalizam se odvijao u ekonomski nerazvijenim zemljama. Socijalistički društveno ekonomski sistem je obezbedio centralizaciju akumulacije i uz centralnoplansko upravljanje investicijama uspeo da izvrši snažnu industrijalizaciju, podigne nivo obrazovanja i socijalno i zdravstvene zaštite stanovništva. Sistem je karakterisao visok nivo socijalne sigurnosti i nizak nivo ekonomske efikasnosti preduzeća. Obrnut tok povratka iz socijalizma u kapitalizam opisuje se kao inverzna tranzicija, a socijalizam proglašava neuspehim eksperimentom. Povratak u kapitalizam se odvijao kroz privatizaciju, deregulaciju i liberalizaciju. Posledice povratka u kapitalizam su prvobitna akumulacija kapitala, odnosno preraspodela bogatstva u rukama manjine uz rast nejednakosti i smanjivanje stopa ekonomskog rasta u većini bivših socijalističkih zemalja.

LITERATURA

1. Benjamin Ward, 1958, *The Firm in Illyria – Market Syndicalism*, *The American Review*, 4, 1956. godine, „Beleške o Iliriji – model Jugoslovenskog planiranja“.
2. Božo Drašković, *Greške i posledice ekonomske politike tranzicije u Srbiji 2001-2008*. godina, u *Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja Srbije*, Univerzitet u Kragujevcu, Ekonomski fakultet, Kragujevac 2009.

3. Daron Asemoglu i Džejms A. Robinson, *Zašto narodi propadaju, poreklo moći, prosperiteta i siromaštva*, Clio, Beograd, 2014. ;
4. David S. Landes, *Bogatstvo i siromaštvo naroda, Zašto su neki tako bogati, a neki tako siromašni*, Masmedia, Zagreb, 2003.
5. J.M. Kejnz, *Ekonomске posledice mira*, Medi Terran, N.Sad, 2015
6. J.M. Kejnz, *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*, „Službeni glasnik“ Beograd 2013.
7. Joško Humar, 1986. *Nastanak Društvene svojine u Jugoslaviji*, Radnička štampa, Zagreb.
8. Marjan Korošić, *Jugoslovenska kriza*, Naprijed, Zagreb 1988.
9. „Kriza i reforme, društveno ekonomski razvoj Jugoslavije u periodu 1970-1989. godina,“ Savezni zavod za društveno planiranje, Savezni zavod za statistiku, Izdavački centar Komunist, Beograd 1989,
10. Jugoslavija 1945-1985, statistički prikaz, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1986.
11. Božo Drašković, redaktor, *Deindustrijalizacija u Srbiji*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2014. godine
12. Bilten Narodne banke Jugoslavije, 12/1984, str. 71 i 11-12/1986,
13. Ljubomir Madžar, 1990. *Suton socijalističke privreda*, Ekonomika i Institut ekonomskih nauka Beograd.
14. Kriza i reforme, Savezni zavod za društveno planiranje i Savezni zavod za statistiku, Beograd 1989,
15. Branko Horvat, časopis Naše teme, br.4-5, 1987..
16. *Jugoslavija 1945-1985*, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1986 i *Kriza i reforme društveno ekonomski razvoj Jugoslavije 1970-1989. godine*, Savezni zavod za društveno planiranje i Savezni zavod za Statistiku, Izdavački centar Komunist, Beograd 1989.
17. *Program ekonomskih i društvenih reformi*, Ante Marković „Smerom reformi“, Sekretarijat za informisanje SIV-a, Beograd, april 1991. godine
18. Dž.E. Stiglic, *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2002 (168-169)
19. Max Ote, *Slom Dolazi*, Banja Luka 2009, stranica 19.
20. Jan Fransoa Rischard, *High Noon Twenty Global Problems, Twenty Years to Solve Them*, First publised in the United Szates by Basic Books, 2002. Prevod na srpski Clio, Beograd 2008, Tačno u podne , dvadeset globalnih problema, dvadeset godina da budu rešeni,
21. Harvey Cox „The Market as God,“ Atlantyc Monthly, mart 1999.
22. Frensis Mur Lape, Džazef Kolins, Piter Roset u saradnji sa Luis Esparse, *Dvanaest mitova o gladi u svetu*, Clio, Beograd 2005.

23. Louis de Alessis, Pravo na vlasništvo i privatizacija, Časopis Pogledi, Split 1989.
24. George Yerrow, Privatizacija u teoriji i praksi, Časopis Pogledi, Split 1989.
25. *Četiri godine tranzicije u Srbiji*, Boris Begović .../i pr./ Centar za liberalno – demokratske studije, Beograd 2005. Prilog Boško Mijatović,
26. *Kraj privatizacije posledice po ekonomski razvoj i nezaposlenost u Srbiji*, redaktor Božo Drašković, Institut ekonomskih nauka, Beograd 2010.
27. Republički zavod za statistiku, *Dva veka razvoja Srbije, statistički pregled*, Beograd 2008 str.194.
28. Dr Vlastimir Vuković, *Strukturalne promene i performanse bankarstva Srbije 2002-2008*, Institut ekonomskih nauka, Beograd 2009.
29. Zbornik radova 1985. *Protivurečnosti društvene svojine*, Izdavački centar komunist i Jugoslovenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja “Edvard Kardelj” Ljubljana
30. Statističkih godišnjaka, Jugoslavije i Srbije od 1990, 2004 i 2009. godine.
31. Godišnjaci RZS, Srbije.

TRANSITION FROM CAPITALISM TO SOCIALISM AND FROM SOCIALISM TO CAPITALISM

Božo Drašković
Ismail Musabegović

Abstract

The sixty-year period in which the scientific research work of the researchers in the Institute of Economic Sciences was carried out was performed in two mutually different social environments. In this work, these two periods are sublimated in a completely reduced form. The first part deals with theoretical starting points, economic policy and the practice of establishing a social-economic system of socialist self-management, based on social ownership. The theoretical foundation of the transition from capitalism to socialism was in Marx's economic,

philosophical, political and sociological perspective on a future society in which the working class exempted exploitation. The system of socialist self-management in the first decades, until 1980, achieved impressive results expressed in the rates of economic growth and the reduction of social inequalities. Economic growth and development was based on autonomous sources of accumulation, inflationary financing and depreciation of the national currency. The influence of foreign capital on development was not dominant. The key problem of the socialist economic order was in the economic inefficiency of a self-managed company and the inclination of employees to favor personal consumption in relation to accumulation and investment in development. The economic crisis of the socialist system emerged in the eighties of the last century. Self-managing Yugoslav socialism did not find answers to the challenges of the crisis and collapsed in the 1990s along with the whole system of East European Central-Planning Economies

The return to capitalism and market economy was a theoretical and empirical challenge. The second part of this paper addresses the issues of "transition" or return to capitalism. In connection with the transition from socialism to capitalism, there were two concepts on the scene: the evolutionary transition and "shock therapy." Almost all socialist countries, and Serbia, accepted the model of "shock therapy" based on complete liberalization, deregulation and privatization. The transition from socialism to capitalism has not led to stronger economic growth and development. Expectations related to the perfection of market self-regulation are disappointing. The transition from socialism to capitalism has led to the redistribution of social wealth and income without development.

Key words: *capitalism, socialist mode of production, social ownership, self-management, transition, liberalization, privatization.*